

Marta Kupczewska

(University of Białystok, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-7168-4927>

e-mail: m.kupczewska@uwb.edu.pl

Itinerarium wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego z Kijowa do Zamościa (4–21 listopada 1619 r.) – przyczynek do analizy mobilności magnackiej w epoce nowożytnej

Kiev's Voivode, Tomasz Zamoyski', Travels from Kiev to Zamość (November 4–21, 1619) – Itineraries Contribution to the Analysis of Magnate Mobility in the Modern Era

ABSTRACT

In the Zamoyski Archives, kept in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, there is a description of a journey from Kiev to Zamość made by Tomasz Zamoyski, the voivode of Kiev (born in 1594 – died in 1638). This document, written by the magnate, is a day-to-day itinerary from 4 to 21 November 1619. A short descriptive itinerary records of the towns or obstacles the travelers pass over (mainly rivers). Valuable – from a scientific perspective – is also the specification of the daily distance covered

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Marta Kupczewska, the Faculty of History and International Relations of the University of Białystok, 1 Niezależnego Zrzeszenia Studentów Square, Białystok 15-420, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds				
SUBMITTED: 2021.11.24	ACCEPTED: 2023.01.21	PUBLISHED ONLINE: 2023.12.21		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS				

and measured in miles. In some cases, the report also contains mentions of the owners of the estates visited by the voivode and his retinue. Recalled handwritten data makes it possible to conduct a more in-depth investigation' into the domestic mobility of Polish-Lithuanian political elites of the modern era. This article focuses on three main issues. Firstly, reconstructing the course of the analyzed travel route and comparing it with the main roads of the time in Kiev and Volhynia. Secondly, calculating how much, according to the itinerary, was one mile. Thirdly, determining the daily pace of travel of Tomasz Zamoyski's retinue. The last two issues will be compared with the previous research results of other researchers of the modern era.

Key words: Tomasz Zamoyski, itineraries, magnate travels, distance traveled, distance traveled and measured in miles, speed of travel, travel routes, early modern era

STRESZCZENIE

W Archiwum Zamoyskich przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie znajduje się opis podróży z Kijowa do Zamościa dokonanej przez wojewodę kijowskiego Tomasza Zamoyskiego (ur. 1594, zm. 1638). Ten spisany ręką magnata dokument to dokonywane dzień po dniu – od 4 do 21 listopada 1619 r. – itinerarium. Skrótowy plan podróży stanowi zapis mijanych miejscowości lub forsowanych przeszkód (głównie rzek). Cenne – z naukowego punktu widzenia – jest również wyszczególnienie codziennie pokonywanego dystansu podawanego w milach. W niektórych przypadkach sprawozdanie zawiera ponadto wzmianki o właścicielach odwiedzanych przez orszak magnata dóbr. Informacje te umożliwiają przeprowadzenie bardziej wnikliwych dociekań nad zagadnieniem krajowej mobilności polsko-litewskich elit politycznych epoki nowożytnej. W niniejszym artykule uwaga skupiona została na trzech zasadniczych kwestiach. Po pierwsze na odtworzeniu przebiegu analizowanej trasy podróży i porównaniu jej z głównymi ówczesnymi traktami Kijowszczyzny oraz Wołynia. Po drugie na wyliczeniu, ile według itinerarium liczyła jedna mila. Po trzecie na ustaleniu, ile wynosiło dzienne tempo podróży orszaku Tomasza Zamoyskiego. Dwie ostatnie kwestie porównane zostaną z dotychczasowymi wynikami badań innych badaczy epoki nowożytnej.

Słowa kluczowe: Tomasz Zamoyski, itineraria, podróże magnackie, jednostki odległości, mile, szybkość podróżowania, szlaki komunikacyjne, epoka wczesnonowożytna

Powstałe w epoce nowożytnej itineraria umożliwiają przeprowadzenie pogłębionych dociekań nad zagadnieniem mobilności przestrzennej (rozumianej jako podróżowanie) konkretnych osób w określonym czasie. Jeszcze do niedawna ich przydatność wykorzystywali w swych pracach głównie mediewiści¹. Przez dwie ostatnie dekady dużo się w tym względzie zmieniło i powstały już liczne analizy miejsc pobytu władców polskich we wczesnej nowożytności². Dziwić może jednak fakt, iż iti-

¹ Wnikliwą analizę głównie średniowiecznych polskich itinerariów królewskich przeprowadził: P. Węcowski, *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytne. Przegląd badań i propozycje badawcze*, „Studia Źródłoznawcze” 2000, 37, s. 13–48.

² Wydano m.in. itineraria królów: Zygmunta I, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III: A. Gąsiorowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne”

nerarium niekrólewskim, obejmującym duchownych i świeckich przedstawicieli elit okresu staropolskiego, ciągle nie poświęcono zbyt wiele uwagi. Nieliczne itineraria magnackie – powstające zazwyczaj przy okazji krytycznych wydań dzienników podróży – przedmiotem zainteresowania obejmują z reguły wyprawy zagraniczne, zwłaszcza te o charakterze edukacyjno-poznawczym. Zwyczajowe spisywanie z nich relacji wydaje się oczywiste, zważywszy na fakt, iż były one ważnym etapem w wykształceniu każdego młodego magnata³. Dla odmiany krajowe podróże po Rzeczypospolitej, przez swoją codzienność, zajmowały zdecydowanie mniej miejsca w materiale źródłowym, a co za tym idzie również w badaniach historycznych. Wiedza o krajowej mobilności polsko-litewskich elit politycznych omawianego okresu ma wobec powyższego raczej selektywny charakter. Podstawowym mankamentem nielicznie powstających analiz jest brak dostatecznie reprezentatywnej bazy danych, która umożliwiłaby prowadzenie kompleksowych badań porównawczych. Z jednej strony sytuacja ta wynika z rozproszonego charakteru źródeł, w oparciu o które są one dokonywane (głównie krajowe itineraria prywatne, wojskowe lub królewskie, a także korespondencja, diariusze i rachunki skarbowe), z drugiej zaś z braku stosowania przez badaczy

1973, 16, 2, s. 249–275; Н.Г. Бережков, *Итинерарий великих князей литовских по материалам Литовской метрики (1481–1530 гг.)*, „Археографический ежегодник за 1961 год” 1962, s. 180–205; P. Kozák, *Mezi centrem a periferií. Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starého z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498–1507)*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015, s. 117–171; M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010; idem, *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*, Warszawa 2019.

³ Chociaż publikacje poświęcone podróżom zagranicznym w XVI–XVIII w. od lat cieszą się niesłabnącym zainteresowaniem, to jednak w głównej mierze skupiają się na odtwarzaniu aktywności naukowej, towarzyskiej i krajoznawczej peregrynujących. Badacze z reguły pomijają pogłębioną analizę przebiegu trasy podróży wyrażonej chociażby w formie tabelarycznej. Sporadycznie posługują się również odwzorowaniem graficznym, na przykład za pomocą mapy. Opracowania tego typu nie poszerzają przez to naukowej wiedzy o mobilności przestrzennej magnaterii polsko-litewskiej w okresie staropolskim. Zestawienia w formie itinerarium, na ogół jednak pozbawione pogłębionego naukowego komentarza, coraz częściej zamieszczane są natomiast na końcu krytycznych edycji dzienników podróży edukacyjnych po Europie, m.in. vide: K.S. Radziwiłł, *Diariusz peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, oprac., wstęp i komentarz A. Kucharski, Toruń 2011; S. Gawarecki, *Diariusz drogi: podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, Warszawa 2013; J.J. Hylzen, *Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752–1754*, sudarė A. Pacevičius, parengė J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, Vilnius 2013; H. Litwin, P. Duda, *Podróże nuncjusza Antonia Santa Crocego w czasie jego misji w Rzeczypospolitej (1627–1630). Przyczynek do badań nad mobilnością dyplomatów papieskich*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2022, 28, 1, s. 49–76.

jednolitej metodologii⁴. Zasadniczą niedoskonałością omawianych prac – w kontekście dociekań nad mobilnością szlachecką *sensu stricto* – jest ponadto częste ignorowanie informacji o pokonywanych odległościach (wyrażonych w milach lub przeliczonych w kilometrach), a co za tym idzie także i wnioskowania o długości mili oraz tempie odbywanych podróży (rozumianych jako szybkość przemieszczania się). Tę lukę badawczą coraz chętniej wypełniają swoimi pracami znawcy kartografii historycznej i historii wojskowości, którzy m.in. w oparciu o analizy map oraz itinerariów powstałych na użytek przemarszów wojsk poszukują odpowiedzi na wyżej wymienione pytania⁵. Artykuł niniejszy ma na celu możliwie precyzyjne odtworzenie – na ogół sporadycznie występującego w materiałach źródłowych – przykładu krajowej podróży magnackiej po południowo-wschodnich rejonach Rzeczypospolitej oraz porównaniu jej z głównymi ówczesnymi traktami Kijowszczyzny oraz Wołynia. Ponadto – poprzez krytyczną analizę interesującego nas rękopisu wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego (ur. 1594, zm. 1638) – uwaga skupiona zostanie jeszcze na dwóch głównych kwestiach. Po pierwsze na wyliczeniu, ile według itinerarium liczyła jedna mila, po drugie zaś na ustaleniu, ile wynosiło średnie dzienne tempo podróży orszaku magnackiego.

⁴ H. Siemieńska, *Itinerarium Jana Zamoyskiego w okresie wojen moskiewskich (1579–1582) na podstawie rachunków i korespondencji opracowane*, „Przegląd Historyczny” 1912, 15, 1, s. 119–129; M. Kowalski, *Życie w ciągłej podróży – początki kariery młodego magnata w czasach Augusta Mocnego według diariusza księcia Michała Kazimierza Radziwiłła*, w: *Samotrzcę, w kompanii czy z orszakem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 499–514; A. Słaby, *W drodze: mobilność w życiu elit czasów saskich na przykładzie itinerarium Elżbiety Sieniawskiej*, w: *Działalność Elżbiety Sieniawskiej. Polityka – gospodarka – kultura*, red. B. Popiołek, Warszawa 2020, s. 209–233; J. Rogulski, *Podróże i mobilność magnata epoki saskiej w świetle księgi skarbowej Pawła Karola Sanguszki z 1726 r.*, w: *Via viatores quaerit: mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej*, red. A. Teterycz-Puzio, L. Kościelak, E. Łączyńska, Słupsk 2016, s. 177–196; N. Śliż, *Dziennik podróży z Krakowa do Grodna 1585 r.*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2016, 15, s. 261–266.

⁵ Vide: K. Łopatecki, *Two Maps of the Podlasie-Grodno Borderline from 1706*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2019, 67, 4, s. 489–504; idem, *The Military Expedition of Krzysztof Radziwiłł “Piorun” to Livonia in the Winter of 1579*, „Zapiski Historyczne” 2018, 83, 1, s. 39–67; idem, *Itineraria jako źródła poznania myśli strategicznej i operacyjnej w okresie panowania Stefana Batorego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2018, 63, 2, s. 29–49; idem, *Mapy w planowaniu działań operacyjnych armii polskiej i litewskiej do początków panowania Stefana Batorego*, „Terminus” 2017, 19, 3, s. 567–607; idem, *Jednostki odległości i szybkość podróżowania w drugiej połowie XVI stulecia w świetle traktatu Blaisea de Vigenère*, „Przegląd Historyczny”, 2021, 62, 3, s. 531–562.

OKOLICZNOŚCI PODRÓŻY TOMASZA ZAMOYSKIEGO

Analizowane źródło to niewielkich rozmiarów kartka znajdująca się w aktach osobistych Tomasza Zamoyskiego, drugiego ordynata zamojskiego⁶. Niewątpliwie dokument został przez niego spisany własnoręcznie. Potwierdza to charakterystyczny dla magnata drobny i mocno niedbały dukt pisma. Itinerarium zawiera opis podróży wojewody kijowskiego z Kijowa do Zamościa dokonywany dzień po dniu od 4 do 21 listopada 1619 r. Z charakteru zapisków należy wnioskować, iż nie tyle była to zaplanowana zawczasu trasa, co raczej spisywany na bieżąco przebieg podróży. Świadczy o tym styl dokonywanych notatek (częste dopiski m.in. informujące o miejscach odbytych śniadań, obiadów i noclegów czy też o buncie niepokornych chłopów, ponadto widoczne są w tekście także wyraźne opuszczenia przeznaczone do późniejszego wypełnienia). Skrótowy plan podróży ułożony jest w chronologicznej kolejności i stanowi zapis mijanych miejscowości lub rzek oraz forsowanych przeszkód (najczęściej w postaci przepraw rzecznych). Ponadto w niektórych przypadkach zawiera informacje o właścicielach mijanych majątków ziemskich. Cenne – z naukowego punktu widzenia – jest także wyszczególnienie codziennie pokonywanego dystansu wyrażanego w milach.

Jesienny pobyt Tomasza Zamoyskiego na Ukrainie miał związek z postanowieniami, jakie zapadły na sejmie 1618 r., kiedy to decyzją sejmu powołano specjalną komisję do spraw uregulowania kwestii kozackiej⁷. Działająca pod przywództwem kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Stanisława Żółkiewskiego komisja we wrześniu 1619 r. zebrała się w obozie nad rzeką Rastawicą w okolicach miejscowości Pawołocz. Wojewoda kijowski przyprowadził ze sobą prywatny oddział liczący

⁶ Omawiany dokument przechowywany jest w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Archiwum Zamoyskich pod sygnaturą 43. Rękopis pozbawiony jest autorskiego nagłówka, w lewym górnym rogu widnieje jednak następująca adnotacja archiwisty: „Droga Tomasza Zamoyskiego wypisana z Kijowa do Zamościa” i taką nazwą będziemy się posługiwać, powołując się na to źródło. Na odwrocie na środku strony jeszcze innym charakterem pisma znajduje się ponadto opis: „Noclegi Je[go] m[oi]ści z Kijowa do Zamościa”, vide: Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Zamoyskich [dalej: AZ], rkps 43, k. 168–169, „Droga Tomasza Zamoyskiego wypisana z Kijowa do Zamościa”.

⁷ *Konstytucje seymu walnego generalnego warszawskiego roku pańskiego 1618*, p. 4: *O Kozakach niżowych*, w: *Volumina Constitutionum*, t. 3, 1611–1640, vol. 1, 1611–1626, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karbowicz, przedmowa W. Uruszczak, Warszawa 2010, s. 229–230. O planach powołania komisji kozackiej podjętych na sejmie 1618 r. i przyczynach niedojścia jej do skutku, vide: П.М. Сас, *Витоки українського національного руху*, Київ 2010, s. 379–388.

1500 zbrojnych⁸. Bezskutecznie usiłował ponadto doprowadzić do zbrojnego stawienia się w obozie mieszczan kijowskich. Ci ostatni, powołując się na prawo obowiązkowej służby wojskowej tylko w przypadku zagrożenia tatarskiego, stanowczo odmówili uczestnictwa w kampanii wymierzonej przeciw działaniom Kozaków⁹.

Nie wiemy, na ile niesubordynacja kijowskich poddanych miała wpływ na ostateczną decyzję wojewody kijowskiego o osobistym stawieniu się w Kijowie. Stanisław Żurkowski – wieloletni sekretarz i późniejszy biograf Tomasza Zamoyskiego – wspominał natomiast, iż pobyt magnata w tym mieście związany był z dokonaniem przez niego wjazdu do Kijowa w związku z powierzeniem mu pół roku wcześniej województwa kijowskiego¹⁰. Nie znamy dokładnej daty tego uroczystego wydarzenia. Według Stanisława Żurkowskiego miało to miejsce w ostatnich dniach października (*ultimis diebus Octobris*) 1619 r., zaś jego pobyt w Kijowie trwał około trzech tygodni¹¹. W rzeczywistości był on jednak zdecydowanie krótszy i przypuszczalnie wynosił niespełna dwa tygodnie. Wynikało to z faktu, iż działania komisji zakończyły się w momencie zawarcia tzw. ugody rastawickiej pomiędzy komisarzami królewskimi a Kozakami Piotra Konaszewicza Sahajdacznego, co miało miejsce 17 października 1619 r. Dopiero po tej dacie hetman wielki koronny rozpuścił towarzyszące mu oddziały wojskowe¹². Możemy zatem przyjąć, iż orszak magnata wjechał

⁸ S. Żurkowski, *Życie i dzieło Tomasza Zamoyskiego 1594–1638*, Tomaszów Lubelski 2014, s. 39–40 (jest to reprint pierwszego wydania opublikowanego przez A. Batowskiego we Lwowie w 1860 r. pt. *Żywot Tomasza Zamoyskiego kanclerza wielkiego koronnego*).

⁹ AGAD, AZ, rkps 737, k. 30–39; Н. Білоус, *Павел Пачинський – київський намісник та вірний слуга воєводи Томаша Замойського (у світлі листування 1619–1626 рр.)*, „СОЦІУМ. Альманах соціальної історії” 2010, 9, s. 262–266; AGAD, AZ, rkps 737, k. 1–2; Н. Білоус, *op. cit.*, s. 267.

¹⁰ Nominację otrzymał w marcu 1619 r. AGAD, AZ, rkps 730, k. 80–81; *Urzednicy województw kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 67, poz. 401. O tradycji uroczystych wjazdów potwierdzających legalność przejęcia władzy, a także służących uzyskaniu popularności wśród poddanych, vide: B. Manys, *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Europejski wiek osiemnasty: uniwersalizm myśli, różnorodność dróg: studia i materiały*, red. M. Dębowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 307–319.

¹¹ S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 40–41.

¹² Obrady komisji rastawickiej datowane są na 8–17 X 1619 r. O komisji rastawickiej, vide: П.М. Сас, *Роставицька комісія та польсько-запорозька угода 1619 р.*, w: *Terra cossacorum: студії з давньої історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степановича Степанкова*, Київ 2007, s. 48–83; idem, *Чесний рицар Петро Конашевич-Сагайдачний*, Київ 2012, s. 235–248.

do Kijowa dopiero po 20 października 1619 r.¹³ Wojewoda kijowski w czasie pobytu w mieście mieszkał w ratuszu i tu też podejmował swych gości na okazałych ucztach oraz wypełniał obowiązki związane z pełnionym przez siebie urzędem¹⁴.

O okolicznościach interesującej nas podróży z Kijowa do Zamościa wiemy niewiele. Na pewno w drodze powrotnej oprócz członków dworu towarzyszyły drugiemu ordynatowi zamojskiemu także oddziały prywatnego wojska. Ich liczebność pozostaje jednak nieznana. Trudno bowiem dociec, ilu spośród obecnych w obozie pod Pawołowczą 1500 zbrojnych „ludzi własnych” magnata wzięło następnie udział w jego uroczystym wjeździe do Kijowa, a na koniec towarzyszyło mu w drodze powrotnej do Zamościa. Orszak powrotny musiał być jednak na tyle liczny, iż podzielono go przynajmniej na dwie części. Tomasz Zamoyski wraz ze swym dworem wyruszył jako pierwszy. Za magnatem postępowało wojsko, które po sześciu pierwszych dniach od jego wyjazdu z miasta poruszało się już z około dwudniowym opóźnieniem, a różnica ta przypuszczalnie pogłębiała się wraz z każdym następnym dniem podróży¹⁵. Co charakterystyczne, wojewodzie kijowskiemu mogło zależeć nie tylko na odpowiednio licznym, ale również stosownie reprezentatywnym orszaku z kilku powodów. Oprócz odpowiedniego zaprezentowania się, najpierw na jesiennej komisji do spraw kozackich, a potem przed mieszkańcami Kijowa, stacjonującymi tam Kozakami oraz okoliczną szlachtą zamieszkującą województwo kijowskie, Tomaszowi Zamoyskiemu szczególnie zależało na stworzeniu odpowiedniego wrażenia przed przyszłą teściową – wojewodzina włożyńską Anną z Kostków Ostrogską oraz jej córką

¹³ Od miejsca postoju wojsk królewskich w obozie pod Pawołowczą do Kijowa w najkrótszej trasie pieszej było 115 km (w linii prostej jest to około 100 km). Przy założeniu, że średni dzienny dystans marszruty oddziałów wojskowych mógł wynosić nie więcej niż 27 km, trasa ta została pokonana nie szybciej niż w 4 dni. S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 40.

¹⁴ Ratusz kijowski położony był w najstarszym miejskim ośrodku Kijowa zwanym Padołem. Natomiast na zachód od Padołu i na północ od Soboru Świętej Zofii znajdowała się Góra Zamkowa z historyczną siedzibą przynależną wojewodom kijowskim. Drewniany zamek (wraz z pomieszczeniami dla żołnierzy, arsenałem i prochownią) ulegał kilkukrotnym pożarom, z których szczególnie dotkliwy był ten, który wybuchł w pierwszym dziesięcioleciu XVII w., vide: *Opisanie Ukrainy, którą tworzą liczne dzielnice Królestwa Polskiego poczynawszy od kresów Moskwy po granice Transylwanii, wraz z ich obyczajami, sposobem życia tudzież prowadzenia wojen*, w: Eryka Lasoty i Wilhelma Beauplana *Opis Ukrainy*, red., wstęp i komentarze Z. Wójcik, Warszawa 1972, s. 107–108, 178; S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 40–41.

¹⁵ AGAD, AZ, rkps 43, k. 168–169; S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 40–41.

Katarzyną. W czasie listopadowego pobytu magnata w Ostrogu i Międzyrzeczu pomiędzy młodymi prawdopodobnie doszło do zaręczyn¹⁶.

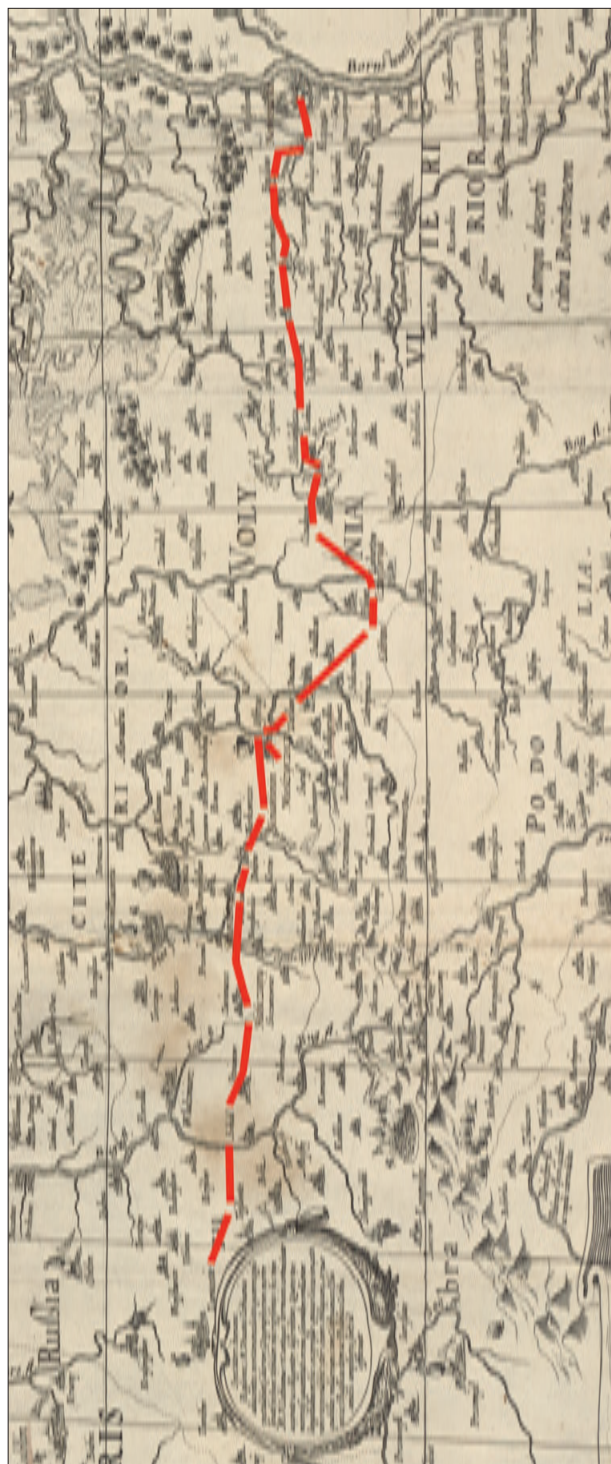
PODRÓŻ ORSZAKU TOMASZA ZAMOYSKIEGO¹⁷

W rozpoczętą 4 listopada 1619 r. drogę powrotną do Zamościa orszak Tomasz Zamoyskiego wyruszył z mieszczącego się na kijowskim Padole ratusza (mapa 1)¹⁸. Jeszcze tego samego dnia stanął w położonej nad rzeką Irpień miejscowości Białogródka (znajdował się tam punkt poboru myta). Tu zarządzono popas przed zaplanowaną na następny dzień przeprawą i dalszą podróżą prowadzącą poprzez Nowosiółki do Byszowa (nocleg w drugim dniu podróży). Pierwszy etap (tj. Białogródka–Nowosiółki–Byszów) biegł gościńcem białogrodzkim, który stanowił jednocześnie początek najstarszego traktu prowadzącego z Kijowa na zachód, nazywanego „drogą kijowską” lub też „starym putiszczem” (znany był też jako „droga smolana” tudzież „droga smolańska”), czasem nazywany był nieco mylnie „gościńcem iwnickim” (choć ten stanowił jego wyraźną kontynuację, to zaczynał się nieco później) lub też „gościńcem żytomirskim” (ten ostatni do okresu powstania Bohdana Chmielnickiego traktowany był tylko jako jego odnoga). Szlak ten w Byszowie – jako ważnym węźle komunikacyjnym – rozwidlał się, prowadząc następnie

¹⁶ Już 18 II 1620 r. podpisana została w Jarosławiu intercyza ślubna, zaś 1 III 1620 r. tamże odbył się ślub. Przenosiny panny młodej do Zamościa miały miejsce 17 V 1620 r. AGAD, AZ, rkps 406, k. 40–41 [kopia: Biblioteka Jagiellońska, rkps 3596/2, k. 128]; M. Kupczewska, *Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską, między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodziną wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim*, „Białostockie Teki Historyczne” 2013, 11, s. 291–293.

¹⁷ Analiza przeprowadzona została w oparciu o literaturę przedmiotu, jak też o pochodzące z pierwszej połowy XVII w. mapy (głównie Tomasz Makowskiego i Wilhelma le Vasseur de Beauplana), m.in. vide: S. Alexandrowicz, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasz Makowskiego z 1613 r., tzw. „radziwiłłowska”, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi*, „Studia Źródłoznawcze” 1965, 10, s. 31–69; J. Łuczyński, *Przestrzeń Wielkiego Księstwa Litewskiego na mapie radziwiłłowskiej Tomasz Makowskiego z 1613 roku w świetle treści kartograficznej i opisowej*, „Zapiski Historyczne” 2013, 78, 1, s. 73–98; *Opisanie Ukrainy*, s. 101–198; A. Jabłonowski, *Pisma*, t. 2, *Kresy ukraińne*, Warszawa 1910, s. 258–260; I. Крипякевич, *Студії над державою Богдана Хмельницького (III. Державні межі. IV. Дороги)*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1926, 144–145, s. 126–137. Identyfikację geograficzną zestawiono zgodnie z: *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie*, [t. 1], *Epoka przelomu z wieku XVI-ego na XVII-ty. Dział II-gi. „Ziemia Ruskie” Rzeczypospolitej*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa–Wiedeń 1899–1904.

¹⁸ S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 40–41.

Mapa 1. Przebieg podróży Tomasza Zamoyskiego 4–21 listopada 1619 r.
Źródło: oprac. własne na podstawie mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r.

w dwóch kierunkach. Pierwszy kierował się na północny zachód, tj. przez Brusilów, biegł na Zviahel (dzisiejszy Nowogród Wołyński), Hoszczę, Kobryń, Brześć, a docelowo prowadził na Litwę (w dużym stopniu jego przebieg pokrywał się z gościńcem żytomierskim). Drugi zaś „drogą kijowską” biegł na zachód, podążając ku centrum Korony. Ten ostatni rozwidłał się w okolicach Żytomierza na dwa warianty. Obydwie trasy prowadziły przez Wołyń. Pierwsza z nich, będąca właściwym początkiem gościńca żytomierskiego, przecinając Żytomierz biegła poprzez Zviahel, Korzec i Hoszczę, prowadząc w głąb Wołynia, a docelowo ku ziemiom centralnym Korony. Drugi wariant trasy to gościniec iwnicki (przedłużenie wspomnianej „drogi kijowskiej” czy też „starego putiszcza”), który z leżącej nieopodal Żytomierza Iwnicy prowadził – przez Połonne – na Zasław, Ostróg, Dubno i Łuck, skąd również kierował się ku centrum kraju¹⁹.

W kolejnych dniach podróży wojewody kijowskiego marszrutę wyznaczały zatem noclegi w Turbówce (dzień trzeci), Chodorkowie (dzień czwarty), Kodni (dzień piąty) i Piatkach (dzień szósty). Wobec powyższego Tomasz Zamoyski i jego orszak w pierwszym etapie podróży przemieszczał się gościńcem białogrodzkim, aby następnie w okolicach Kotelni obrać szlak wytyczony zasadniczo przez gościniec iwnicki, którego przebieg za Cudnowem został następnie nieco zmodyfikowany (z ominięciem Połonnego). Zmiana ta uwarunkowana była stosunkowo bliskim położeniem względem głównego szlaku majątków będących w posiadaniu zaprzyjaźnionych z Tomaszem Zamoyskim rodów magnackich. Po noclegu w Cudnowie (dzień siódmy) zdecydowano bowiem kierować się ku oddalonej nieco na południe od głównego traktu i należącej do kasztelana krakowskiego Janusza Ostrogskiego Czartoryi (dzień ósmy). W miejscowości tej administracyjnie kończyło się województwo kijowskie²⁰. Dalej podróż odbywała się już na terenie województwa wołyńskiego i przebiegała kolejno przez przynależny wojewodzinie wołyńskiej Annie z Kostków Ostrogskiej Łabuń (dzień dziewiąty) oraz Zasław (dzień dziesiąty), rodowy majątek wojewody wołyńskiego Janusza Zasławskiego.

¹⁹ Drogi wyznaczone głównie w oparciu o: A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 258–259; E. Rulikowski, *Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru*, „Ateneum” 1878, 3 (9), s. 502–528; 4 (10), s. 58–84; idem, *Opis powiatu kijowskiego*, Kijów–Warszawa 1913, s. 57–58, 63–66; W. Majewski, *Ostatnia kampania Stefana Czarnieckiego 1664 r. Okres wiosenny*, cz. 2, *Działania*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, 16, 1, s. 103, a także według mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 r. w opracowaniu Tomasza Makowskiego.

²⁰ O granicach województwa kijowskiego, vide: М. Крикун, *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст: Кордони воєводства у світлі джерел*, Київ 1993, s. 135–176; idem, *Кордони воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*, Львів 2016.

W Zaslawiu podróżujący powtórnie powrócili na główny trakt komunikacyjny, czyli szeroko rozumianą „drogę kijowską” (z różnymi jej wariantami). Sam Zaslów był istotnym miejscem na szlakach prowadzących na linii wschód–zachód, łączących Ukrainę z centrum Korony (via Wołyń). Zbiegał się tu również inny bardzo ważny szlak biegnący z położonej na wschodzie Białej Cerkwi i przebiegał on kolejno poprzez Pawołocz, Berdyczów oraz Lubar (z Lubara prowadził do Zaslawia dwoma wariantami, albo przez leżące nieco na północy Połonne, albo – tak jak to było w przypadku orszaku wojewody kijowskiego – przez Łabuń)²¹. Wszystkie te szlaki stanowiły główne arterie komunikacyjne w słabo zurbanizowanym województwie kijowskim.

Jedenastej dnia magnacki orszak stanął w Ostrogu. Tu nazajutrz zarządzono dłuższy odpoczynek z wypadem do okolicznego Międzyrzecza i zwiedzaniem tamtejszego klasztoru (dzień dwunasty). Po tym jednodniowym wytchnieniu dla podróżnych i wiozących ich koni następny nocleg wypadł w Kniachininie (dzień trzynasty), a trasa w kolejnym dniu prowadziła poprzez Dubno na nocleg do Smordwy (dzień czternasty).

Przebieg dwóch pierwszych tygodni marszrutę jednoznacznie wynika z treści zapisków wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego. Jednak piętnastego dnia podróży w tekście itinerarium występuje opuszczenie, po którym widnieje adnotacja, iż dokonano wówczas przeprawy przez rzekę Styr. W związku z tą luką zachodzi konieczność przeprowadzenia rekonstrukcji trasy na omawianym odcinku – nie jest bowiem oczywiste, w którym miejscu przekroczono rzekę. Szukając analogii, można powołać się na podróżę innych magnatów. I tak na przykład podróżujący ponad sto lat później (dokładnie w 1726 r.) marszałek nadworny litewski, książę Paweł Karol Sanguszko na tym samym odcinku, ale w odwrotnym kierunku, po przejeździe przez Sokal, pokonywał Styr w okolicach Beresteczka i dalej poprzez Pełczę kierował się na Dubno²². Również znany z czasów Bohdana Chmielnickiego trakt na Lwów prowadził z Dubna na południowy zachód ku miejscowości Beresteczko²³. Pojawia się tu pytanie: dlaczego orszak Tomasza Zamoyskiego będący w Dubnie zbaczał z powszechnie uczęszczanego szlaku prowadzącego ku Beresteczku (z punktem etapowym w Pełczy) i kierował się na północny zachód ku miejscowości Smordwa? Odpowiedzi

²¹ I. Крипякевич, *op. cit.*, s. 131.

²² Można tak wnioskować na podstawie podróży Pawła Karola Sanguszki z 1726 r., który w dniach 12–18 I 1726 r. podróżował z Jarosławia do Dubna, a na interesującym nas odcinku jego trasa biegła przez Sokal, Stojanów, Beresteczko, Pełczę, kończąc się w Dubnie, vide: J. Rogulski, *op. cit.*, s. 183–184.

²³ Według Iwana Krypiakewycza stary trakt prowadzący z północnego wschodu na Lwów biegł w następujący sposób: Brusilów–Korosteszów–Korzec–Hoszcza–Tajkury–Kniahyń–Dubno–Beresteczko–Lwów, vide: I. Крипякевич, *op. cit.*, s. 131.

na to pytanie należy szukać w hydrografii terenu – wydaje się bowiem, iż przeprawa orszaku magnata przez Styr prawdopodobnie znajdowała się gdzieś w niższym biegu tej rzeki (poniżej miejscowości Beresteczko)²⁴. Najbardziej dogodna lokalizacja na pokonanie rzeki w bród znajdowała się w miejscu położonym pomiędzy znajdującymi się na prawym brzegu rzeki wsiami Łopawsze i Łysin. Obie miejscowości oddalone są od siebie o około 2 km, a od Smordwy o około 20 km w linii prostej. Rzeka Styr była tam, podobnie jak na całym odcinku Wysoczyzny Wołyńskiej, silnie meandrująca, ale niezbyt szeroka i głęboka. Jej brzegi na interesującym nas biegu były na ogół niskie (we wsi Łopawsze występuje nieznaczna wyniosłość lewego brzegu), a dno piaszczyste²⁵. Być może bród ten mogli wskazać podróżującym lokalni mieszkańcy, zwłaszcza iż orszak magnata nocował w Smordwie u zaprzyjaźnionego z Zamoyskim pana Chomiaka. Za taką interpretacją trasy przemawiałoby ponadto pozostawione puste miejsce w itinerarium, zapewne do późniejszego uzupełnienia, które świadczyłoby o problemie z zapamiętaniem nazwy tej mało znanej przeprawy, a być może miejsce przeprawy nie miało swojej nazwy.

Źródło nie podaje również informacji o pokonanym piętnastego dnia podróży dystansie i miejscu noclegu. Należało go zatem oszacować. Przy założeniu, iż w czasie całej wyprawy pokonano nie więcej niż pięć mil, to nocleg wypadłby w Haliczanych (dzień piętnasty). Byłoby to tym bardziej prawdopodobne w kontekście położenia tej miejscowości na skrzyżowaniu dwóch szlaków komunikacyjnych ze wschodu na zachód (tj. z Kijowa w kierunku Zamościa i dalej na Lublin do Warszawy) oraz z południa na północ (był to gościniec prowadzący z Krzemieńca przez Beresteczko do Włodzimierza)²⁶. Gdzieś w połowie długości pomiędzy

²⁴ W związku z brakiem tego typu hydrograficznych analiz dla epoki wczesnonowoczesnej musimy posiłkować się obserwacjami poczynionymi w drugiej połowie XIX w. zawartymi w wydanym na przełomie XIX i XX w. *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, nie wydaje się jednak, aby dla tego obszaru uległy one wówczas zasadniczym przekształceniom.

²⁵ Dokonanie przeprawy w niższym biegu rzeki Styr wydaje się niemożliwe, ponieważ poniżej Łysina, na trzykilometrowym odcinku do wsi Malewo, dolina rzeki gwałtownie zwęża się pomiędzy stromymi zboczami, a jej prąd staje się bystry. Z kolei w kierunku przeciwnym od Łopawsze do wsi Chryniki rzeka rozlewa się szeroko, tworząc niemożliwe do przebycia mokradła, vide: *Styr*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej: SGKP], t. 11, Warszawa 1890, s. 516–517; *Łopawsze*, w: SGKP, t. 5, Warszawa 1884, s. 721; *Łopawsze*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902, s. 272; *Łysin*, w: SGKP, t. 5, s. 861; *Łysin*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, s. 287.

²⁶ Przed książętami Czetweryńskimi majątność Haliczany była w posiadaniu Zamoyskich, vide: *Haliczany*, w: SGKP, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900, s. 550–551; *Haliczany*, w: SGKP, t. 3, Warszawa 1882, s. 19.

miejscowością Haliczany a leżącym na zachód Sokalem przebiegała granica oddzielająca województwo wołyńskie od województwa bełskiego. Dalszy przebieg podróży nie wzbudza już większych wątpliwości, albowiem zgodnie z zapiskami trzy ostatnie noclegi wypadały w Sokalu (dzień szesnasty), Tyszowcach (dzień siedemnasty) i docelowym Zamościu (dzień osiemnasty). Analizowana podróż trwała zatem osiemnaście dni, z czego jeden dzień poświęcony był na odpoczynek w położonym niedaleko Ostroga majątku Międzyrzecz i ten jeden dzień wyłączony został z dalszych analiz statystycznych.

Tabela 1. Przebieg trasy prowadzącej z Kijowa do Zamościa wraz z długością mili

Dzień	Odcinek trasy	Liczba mil	Odległość w linii prostej	Odległość drogowa	Długość mili w linii prostej	Długość mili w trasie drogowej
1.	Kijów [ratusz] – Białogródka	3	22,7	25,5	7,6	8,5
2.	Białogródka – przeprawa przez Irpień – Nowosiółki – Byszów	4	27,6	31,5	6,9	7,8
3.	Byszów – Turbówka	3	23,9	36,8	8,0	12,2
4.	Turbówka – Chodorków	4	21,3	28,8	5,3	7,2
5.	Chodorków – przeprawa przez odnogę rzeki Irpień – Kotelnia – Kodnia	5	44,1	52,3	8,8	10,4
6.	Kodnia – Słobodyszczce – Piatka	3	25	33,1	8,3	11,0
7.	Piatka – Cudnów	[2]	19,6	20,1	[9,8]	[10,0]
8.	Cudnów – Nowa Czartoryja	4	30,4	36,8	7,6	9,2
9.	Nowa Czartoryja – Łabuń	4	24,9	32,5	6,2	8,1
10.	Łabuń – Zasław	5	38,9	44,4	7,8	8,9
11.	Zasław – Ostróg	4	31,7	35,9	7,9	9,0
12.	Ostróg – Międzyrzecz – Ostróg	–	–	–	–	–
13.	Ostróg – Kniahinin	4	35,5	39,3	8,9	9,8
14.	Kniahinin – Dubno – Smordwa	5	37,0	42,6	7,4	8,8
15.	Smordwa – przeprawa przez Styr – [Haliczany]	[5]	[45,1]	[53,3]	[9,0]	[10,7]
16.	[Haliczany] – Sokal	[5]	[44,4]	[51,2]	[8,9]	[10,2]
17.	Sokal – przeprawa przez Bug – Tyszowce	5	43,5	48,9	8,7	9,8
18.	Tyszowce – Zamość	4	33,6	36,3	8,4	9,1
	17 dni podróży i 1 dzień wypoczynku	69 km	549,2 km	649,3 km	8,0 km	9,45 km

Źródło: Oprac. własne na podstawie: „Droga Tomasza Zamoyskiego wypisana z Kijowa do Zamościa”, AGAD, AZ, rkps 43, k. 168–169.

Itinerarium Tomasza Zamoyskiego zaprezentowane zostało w formie tabelarycznej (tabela 1). Pierwsza kolumna zawiera wyrażoną numerycznie informację o dniu podróży. Kolumna druga to odnotowane w źródle etapowe miejsca podróży (zrekonstruowane miejsca podróży wyszczególniono w nawiasach kwadratowych). Kolumna trzecia zawiera informacje o codziennie pokonywanym dystansie wyrażonym w milach. W trzech przypadkach w źródle brak było danych na ten temat, zatem odległość oszacowano i umieszczono w nawiasach kwadratowych. Kolejne dwie kolumny zawierają informacje o codziennie pokonywanym dystansie liczonym w linii prostej (tj. odcinku prostym od każdej kolejnej miejscowości do miejscowości następnej podanej w itinerarium) oraz w najkrótszej trasie pieszej. Obie te informacje wyrażone są w kilometrach. Dwie ostatnie kolumny to uśredniona wartość jednej mili dla każdego z etapów przemarszu w odcinku prostym oraz w najkrótszej trasie pieszej, które wyrażone zostały w kilometrach²⁷. Na dole tabeli znajduje się podsumowanie liczby mil i kilometrów oraz uśredniona wartość mili dla całej podróży²⁸.

Co szczególnie cenne, itinerarium pozwala określić, co podróżujący po Kijowszczyźnie i Wołyniu magnat rozumiał pod pojęciem mili. Z zestawionych w tabeli danych wynika, iż średnia wartość jednej mili w trasie pieszej wynosiła 9,45 km (w linii prostej 8 km)²⁹. Wartość ta znacznie przewyższa dotychczas znane miary długości mili. Dla przykładu na wspomnianej mapie Tomasza Makowskiego z 1613 r. (zwanej także mapą „radziwiłłowską” lub „Księcia Radziwiłła Sierotki”) zastosowano trzy rodzaje mil: *milliara magna* (duża licząca 7370 m), *mediocria* (średnia, wynosząca 6336 m) oraz *communis sive usitata* (zwykła, mierząca 5560 m)³⁰. Z kolei ustalenia Karo-

²⁷ Bardziej szczegółowe wyliczenia będą możliwe po opublikowaniu opracowań dotyczących sieci drożnej wydanych w ramach serii „Atlas Historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI w.” dla południowo-wschodniego obszaru I Rzeczypospolitej.

²⁸ Tabelę i pomiary wykonano zgodnie z propozycją badawczą Karola Łopateckiego, vide: K. Łopatecki, *The Military*, s. 43–47.

²⁹ Bardzo podobnie szacunki długości mili wyglądają w oparciu o wartości mediany, która w przypadku analizowanej trasy pieszej wynosiła 9,1 km (w linii prostej 8,0 km).

³⁰ S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 39. Co szczególnie interesujące, Jarosław Łuczyński analizując sposoby wykonania mapy radziwiłłowskiej, stwierdził, iż jej autor na przełomie XVI i XVII w. w określaniu odległości posiłkował się dostępnymi itinerariami oraz danymi dostarczonymi mu przez miejscowych informatorów. Ponadto Tomasz Makowski, ustalając odległości pomiędzy poszczególnymi miejscowościami, dokonywał również samodzielnych pomiarów w terenie, vide: J. Łuczyński, *Przestrzeń*, s. 90–91; idem, *Sposoby wykonywania map na przełomie XVI i XVII wieku w świetle komentarzy na mapie radziwiłłowskiej z 1613 r.*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2005, 37, 3, s. 216–220. Również vide: H. Merczyng, *Mapa Litwy z r. 1613 Ks. Radziwiłła Sierotki pod względem matematycznym i kartograficznym*,

la Łopateckiego w oparciu o dwie mapy przedstawiające obszar kotliny biebrzańskiej i pogranicza podlasko-grodzińskiego z początku XVIII w. autorstwa Josepha-Gaspara Lamberta de Guerin'a wykazały, iż długość mili wynosiła prawie 8 km (odpowiednio 7,96 km dla mapy *Environs de Grodno et Ticochin* i 7,86 km dla mapy *Carte d'une partie de la Lithuanie et de la Pologne*)³¹. Zbiega się to z wartością mili używanej w itinerarium wykonanym przez Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” w czasie prowadzonej przez niego kampanii inflanckiej 1579 r., która to wartość zgodnie z obliczeniami wspomnianego badacza wynosiła nieco ponad 8 km³².

Skąd zatem tak znaczne różnice w określeniu mili na mapach i analizowanym tutaj itinerarium? Jak wiemy, liczona w określonej liczbie kroków mila nie była wówczas jednostką stałą, co raczej orientacyjną. Jej wartość kształtowała się różnie w zależności od czasu i rejonu historycznego³³. Zjawisko to doskonale rozumiał Tomasz Makowski, który na jednym z kartuszy wydanej po raz pierwszy w 1613 r. mapie wyjaśnił powód, dlaczego zamieścił różne rodzaje odległości, pisząc, iż „litewskie mile rozleglejsze są od polskich, ruskie zaś i podolskie od litewskich”³⁴. Giovanni Antonio Rizzi-Zannoni w wydanej w 1772 r. mapie *Carte de la Pologne divisée par provinces et palatinats et subdivisée par district construite d'après d'arpentages, d'observations et de mesures prises sur les lieux* dla południowo-wschodniego obszaru przedrozbiorowej Rzeczypospolitej precyzuje aż kilka wartości mili. Oprócz ukraińskiej mili wielkiej (wynoszącej 12,307 km) i małej (9,231 km), a także mili wołyńskiej (8,555 km) i podolskiej (10,480 km) wymienia ponadto milę ruską (9,886 km) używaną także na Polesiu³⁵. Żadna z tych wartości nie odpowiada szacunkom

„Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział III” 1913, 6 (6), s. 416–441; S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 58–60; J. Łuczyński, *Analiza dokładności mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r., tzw. radziwiłłowskiej na podstawie siatki zniekształceń*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2001, 33, 4, s. 365–371.

³¹ K. Łopatecki, *Two Maps*, s. 499–502.

³² Idem, *The Military*, s. 46.

³³ W. Bystrzanowski, *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka świat cały, niebo, y ziemię, y co na nich jest w trudnych kwestyach y praktyce, jemuż ułatwiająca*, Lublin 1743, s. nlb., [rozdz.] 25: „O miarach pospolitych” [pkt] 6; W. Kula, *Miary i ludzie*, Warszawa 1970, s. 11–12, 612–613. Milla używana była nie tylko jako miara długości czy też odległości (miernik przebytej drogi), ale również jako miara obszaru rolnego lub osadniczego, vide: A. Dunin-Wąsowicz, *Mila jako miara obszarów zasiedlanych w Europie przedprzemysłowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2016, 64, 4, s. 415–458.

³⁴ Cyt. za: J. Łuczyński, *Przestrzeń*, s. 76.

³⁵ Szacunek wartości mili na mapie G.A. Rizzi-Zannoniego dokonany przez Edwarda Stamma, vide: E. Stamm, *Staropolskie miary*, cz. 1, *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938, s. 36.

długości mili stosowanej w analizowanym tu itinerarium. Najbardziej zbliżona do długości 9,45 km wartość odpowiadałaby mili ukraińskiej małej, trudno jednak na tej podstawie domniemywać, iż Tomasz Zamoyski, układając jesienią 1619 r. swoje itinerarium, posługiwał się właśnie tą miarą długości³⁶.

Długość trasy zgodnie z wyliczeniami Tomasza Zamoyskiego wynosiła dokładnie 69 mil, co równa się blisko 650 km najkrótszej trasy pieszej (lub blisko 550 km w odcinkach linii prostej, tj. od miejscowości do miejscowości podanych w dokumencie)³⁷. Z reguły nie wyznaczano odcinków przejazdu krótszych niż 28 km na dzień (km/d.) i dłuższych niż 47 km/d. (w linii prostej od 24 do 40 km/d.). Pojawiają się tu jednak wyraźne różnice regionalne wynikające ze stopnia trudności warunków komunikacyjnych pomiędzy województwem kijowskim a województwem wołyńskim. Zestawione w tabeli dane pozwalają na głębszą analizę tego problemu i wysunięcie pewnych wniosków. Trwająca osiemnaście dni podróż Tomasza Zamoyskiego wiodła przez trzy województwa: kijowskie, wołyńskie i bełskie. Przez pierwszych osiem dni spędzonych w podróży po terenie województwa kijowskiego pokonano 28 mil, czyli 265-kilometrowy odcinek trasy (w linii prostej 224 km) ze średnią prędkością wynoszącą nieco ponad 33,1 km/d. (w linii prostej 28 km/d.). Kolejne sześć dni (nie wliczając w to jednodniowego postoju) spędzono w podróży po obszarze Wołynia. Trzy ostatnie dni to poruszanie się głównie po województwie bełskim. W związku ze zbliżonymi warunkami terenowymi nie rozdzielałam dwóch ostatnich województw w dalszej analizie. Po obszarze województwa wołyńskiego i częściowo bełskiego przebyto razem 41 mil, czyli 385 km (w linii prostej 326 km) pokonanych w średnim tempie 42,8 km/d. (w linii prostej 36,2 km/d.). Co szczególnie interesujące, wartość mili dla obydwu tych obszarów była praktycznie tożsama i dla obszaru województwa kijowskiego wynosiła 9,5 km (w linii prostej 8 km), zaś dla województwa wołyńskiego (wraz z województwem bełskim) 9,4 km (w linii prostej 7,95 km). Niemal identyczna wartość mili przeliczanej na kilometry wskazywałaby zatem, iż Tomasz Zamoyski posługiwał się tylko jednym rodzajem mili.

³⁶ Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, iż Tomasz Makowski stosunkowo dokładnie – w stosunku do innych rejonów kraju – odwzorował na swej mapie województwo wołyńskie, a przy opracowywaniu tej partii mapy posiłkował się prawdopodobnie materiałami, które jego mocodawca, książę Mikołaj Radziwiłł „Sierotka”, otrzymał od wojewody i marszałka ziemi wołyńskiej, księcia Wasyla Konstantego Ostrońskiego, vide: S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 44.

³⁷ Jako podstawę dalszych obliczeń przyjmujemy wartość najkrótszej trasy pieszej przeliczonej w kilometrach, w nawiasie podając informację o liczbie mil, a w niektórych przypadkach również długość w linii prostej przeliczanej w kilometrach.

Zestawienie trzech zawartych w tabeli danych, tj. przebiegu i długości trasy oraz pokonywanej średniej dziennej prędkości, pozwala ponadto na ukazanie mobilności orszaku magnackiego w trakcie trwania interesującej nas podróży. Średnio pokonywano około 38 km/d. (co równa się 4 milom, gdzie jedna mila liczona jest jako 9,45 km). Było to tempo nieco wyższe od szybkości przemieszczania się dworów Stefana Batorego i jego następcy – Zygmunta III Wazy, które według ustaleń Marka Wrede wynosiło około 30–35 km/d. (czyli od 4 do 5 mil dziennie, gdzie badacz milę utożsamia z 7 km)³⁸. Było ono też zdecydowanie szybsze w porównaniu z przemarszami wojsk, które zgodnie z obliczeniami Karola Łopateckiego dla wyprawy Krzysztofa Radziwiłła w Inflantach w 1579 r. wynosiło 21,5 km/d. (autor milę szacuje na 8 km, co dawało około 2,7 mili dziennie)³⁹. Wobec powyższego tempo jesiennego przemarszu orszaku Tomasza Zamoyskiego z 1619 r. można określić jako szybkie⁴⁰. Do wniosku tego uprawnia ponadto generalna konstatacja pozwalająca różnicować tempo podróży zgodnie z opisem wojewody kijowskiego, który szybką jazdę wyrażał w wielkości 5 mil, średnią w 4 milach, zaś wolną w 3 milach.

Niewątpliwie samo dzienne tempo przemieszczania uzależnione było od wielu czynników. W pierwszej kolejności istotna była pora roku, w której wyruszano w podróż, oraz ściśle związana z nią pogoda (wiosenne roztopy pogarszały jakość dróg i powodowały lokalne podtopienia, a tym samym spowalniały podróżowanie, zaś jesienne przymrozki mogły je ułatwiać). Nie bez znaczenia pozostawał stan zdrowia podróżnych, liczebność orszaku i płeć podróżujących (podróżowanie z fraucymerem, zwłaszcza licznym i w dalekie trasy, spowalniało przemieszczanie się). Równie ważne były intencje podróżujących (szybkie pokonanie trasy z jedynie koniecznymi postojami bądź mniej forsowne podróżowanie połączone z innymi celami, np. towarzyskimi, turystycznymi, religijnymi lub

³⁸ M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego*, s. 42; idem, *Itinerarium króla Zygmunta III*, s. 92, przyp. 32.

³⁹ K. Łopatecki, *The Military*, s. 53. Znane są również obliczenia tempa przemieszczania się wojsk rosyjskich w 1706 r. na linii Grodno–Sokółka–Tykocin–Bielsk Podlaski–Brześć Litewski–Kowel–Połonne–Kijów, których uśredniona dzienna wartość wynosiła 18,9 km, vide: idem, *The role of Russian army cartographers during the Great Northern War – the example of the Campaign of Grodno of 1706*, „Klio” 2021, 57, 1, s. 74–75. Według Marka Wrede przemarsze wojsk były o połowę wolniejsze od podróży królewskich i wynosiły około 2 mile, czyli około 14–15 km dziennie (przy ustalonym przez niego założeniu, że jedna mila wynosiła 7 km). M. Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego*, s. 42.

⁴⁰ Licznie podróżujący w pierwszej połowie XVII w., głównie po terytorium Litwy, książę Michał Kazimierz Radziwiłł pokonywał dziennie od 4 do 10 mil. Według bardzo wstępnych ustaleń Macieja Kowalskiego średnio pokonywał dystans 7 mil dziennie, co dawało 50–55 km na dzień, vide: M. Kowalski, *op. cit.*, s. 512.

gospodarczymi). Najbardziej decydujące o szybkości przemieszczania się pozostawały jednak dwa główne czynniki: po pierwsze wybór środka komunikacji (siecią drogową – pieszo, taborem, komunikiem lub wodną – defluitacja), po drugie warunki terenowe, czyli charakterystyka obszaru, po którym podróżowano.

Bez wątpienia poruszanie się po Kijowszczyźnie (gdzie występowały tereny bardzo zalesione i podmokłe oraz trudne do przebycia rzeki) było wolniejsze (zwłaszcza przy wiosennych roztopach lub jesiennej słoie), zaś na Wołyniu (ze stosunkowo dobrze utrzymanymi drogami i traktami oraz gęstą siatką osadniczą) szybsze, co wyraźnie widać po tempie podróży orszaku Tomasza Zamoyskiego⁴¹. Przypomnijmy, iż średnie tempo poruszania się po tym pierwszym wynosiło 33 km/d. (3,5 mili dziennie), po drugim natomiast 43 km/d. (4,5 mili dziennie). Różnica w średniej dziennej poruszania się po analizowanym terenie jest znaczna i świadczyłaby o dobrej jakości dróg na Wołyniu oraz marnym ich stanie na Kijowszczyźnie. Sprzyjał temu fakt, iż nasycenie terytorium województwa wołyńskiego miastami było nieco wyższe od średniej liczonej dla całej Rzeczypospolitej (i zdecydowanie wyższe od województwa kijowskiego), a w stosunku procentowym miast prywatnych do ośrodków innych rodzajów własności tych pierwszych było na Wołyniu najwięcej w skali całego państwa. Miasta te odgrywały znaczącą rolę w formowaniu sieci dróg regionu, będąc jej węzłami⁴².

* * *

Podsumowując, należy stwierdzić, iż Tomasz Zamoyski w czasie swej podróży po Kijowszczyźnie i Wołyniu jesienią 1619 r. zasadniczo poruszał się głównym szlakiem komunikacyjnym na linii wschód (Kijów)–zachód (Lublin). Dowodzi tego fakt, iż zdecydowana większość osiągniętych przez wojewodę kijowskiego miejscowości widnieje również na mapie Tomasza Makowskiego z 1613 r., którą magnat znał i przypuszczalnie wykorzystywał⁴³. Co charakterystyczne, gdy orszak wojewody kijowskiego nieco

⁴¹ М. Крикун, *Адміністративно-територіальний*, s. 133–142.

⁴² A. Zajac, *Miasta prywatne Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII w. Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, 77, s. 196. Również vide: idem, *Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття*, Львів 2003.

⁴³ O zamiłowaniu Tomasza Zamoyskiego do map i planów obozów wojskowych oraz posiadaniu ich w swoich zbiorach wiemy między innymi z jego korespondencji z Kaspresem Denhoffem, kiedy to za jego pośrednictwem Zygmunt III Waza prosił drugiego ordynata zamoyskiego o przesłanie „obrysu” obozu szwedzkiego pod Walmozją (Wallhof). AGAD, AZ, rkps 722, k. 32–34.

zbaczał z głównej trasy komunikacyjnej tzw. szeroko rozumianej „drogi kijowskiej”, to najczęściej brak jest nazw miejsc kolejnych popasów na wspomnianej mapie „radziwiłłowskiej” (m.in. Czartoria, Łabuń, Kniahinin, Smordwa). Wydaje się, iż na decyzję o zmianie trasy wpływało bliskie położenie majątków zaprzyjaźnionych z magnatem osób. Na ogół w czasie swojej podróży Tomasz Zamoyski kwaterował u znajomych magnatów (po jednym razie u wojewody wołyńskiego Janusza Zasławskiego i wojewody brzeskiego Eustachego Jana Tyszkiewicza-Łohojskiego oraz kilkakrotnie u wojewody krakowskiego Janusza Ostrogskiego i wojewodziny wołyńskiej Anny z Kostków Ostrogskiej) lub też u znanej sobie szlachty (jednorazowo u Jerzego Charłęskiego, podstolego kijowskiego Filona Jelca i u pasierba chorążego kijowskiego Gabriela Hojskiego). Tam, gdzie w itinerarium nie jest wymienione nazwisko właściciela majątku, wojewoda kijowski prawdopodobnie kwaterował w gospodzie. Ponadto w czasie swej dwutygodniowej podróży drugi ordynat zamojski znalazł czas na jednodniowy dłuższy popas w majątku swej przyszłej teściowej, czyli wojewodziny wołyńskiej Anny z Kostków Ostrogskiej w Ostrogu i pobyt w położonym nieopodal klasztorze franciszkanów w Międzyrzeczu.

Duże odmienności w sposobie liczenia mili w dotychczas prowadzonych analizach badawczych i w analizowanym tu itinerarium wynikają z faktu, iż mila stanowiła wartość uznaniową, opartą głównie na subiektywnym odczuciu⁴⁴. Na określanie wartości mili w decydującym stopniu wpływ miał rodzaj środka lokomocji, którym się przemieszczano. Stąd znane są przypadki, iż mile określane były za pomocą miary czasu potrzebnego do pokonania ich odległości pieszo lub konno. Dla przykładu: podróżujący po Ukrainie latem 1654 r. Paweł z Aleppo jedną dużą milę przeliczał na jednostkę czasu w postaci trzech godzin szybkiej jazdy konnej⁴⁵. Drugim równie ważnym czynnikiem był teren, po jakim się przemieszczano. Nawet w obrębie jednej analizowanej tu podróży wyraźnie dostrzegalne są znaczne różnice w liczeniu mili, które w tym przypadku wahają się od 7,2 km do 12,2 km⁴⁶. Konstatacja ta zasadniczo zbiega się z ustaleniami Karola Łopateckiego, który jest zdania, iż w ocenie współczesnych, którzy posługiwali się w swych obliczeniach

⁴⁴ K. Łopatecki, *The Military*, s. 46, 61.

⁴⁵ Paweł z Aleppo, *Ukraina w połowie XVII wieku w relacji arabskiego podróżnika Pawła, syna Makarego z Aleppo*, wstęp, przekład i komentarz M. Kowalska, Warszawa 1986, s. 19–20.

⁴⁶ Analogiczne zjawisko znacznych różnic w wartościach mili zauważalne jest na obszarze Połoczczyzny i Witebszczyzny, które – podobnie jak Kijowszczyzna – położne były na pograniczu. K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachotowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, 19, 1, s. 90–91, 104–106, 119.

terminem mili, oznaczała ona przebytą w jednakowym czasie drogę uzależnioną od stopnia jej trudności⁴⁷.

Trudności w definiowaniu długości mili pogłębiają ponadto odmienności regionalne, kiedy to dla różnych miar długości posługiwano się tym samym terminem mili, mówiąc np. o mili polskiej, litewskiej czy ukraińskiej (termin ostatni użyty w kontekście obszaru obejmującego południowo-wschodni rejon Rzeczypospolitej). Dwie pierwsze, zgodnie z ustaleniami Marka Wredy i Karola Łopateckiego, liczyłyby odpowiednio około 7 km i 8 km. Liczona dla południowo-wschodniego obszaru Rzeczypospolitej mila wynosiłaby według niniejszych obliczeń blisko 9,5 km (lub ponad 9 km, jeśli weźmiemy pod uwagę wartość mediany). Nie sposób ustalić przy tym, na jakich dokładnie miarach odległości polegało rozróżnienie na milę ruską, milę wołyńską (być może nazywaną milą ukraińską małą) czy milę podolską (być może nazywaną także milą ukraińską wielką lub też dużą). Panujące w starszej literaturze stwierdzenie, iż im dalej na południowy wschód, tym mila była większa, a mile podolskie i ukraińskie miały być ponoć dwa razy większe od mili polskiej, w świetle niniejszych ustaleń znajduje jedynie częściowe potwierdzenie⁴⁸.

Wymienione szacunki długości poszczególnych rodzajów mil zupełnie nie pokrywają się przy tym z wartościami zastosowanymi przez Tomasza Makowskiego na opracowanej przez niego i wydanej w 1613 r. mapie. Użyte przez kartografa mile małe, średnie i duże (na tzw. mapie radziwiłłowskiej mierzyły one odpowiednio około 5560, 6336 i 7370 metrów)⁴⁹ są znacząco zaniżone w stosunku do znanych nam mil polskiej, litewskiej i południowo-wschodniej, nazywanej umownie milą ukraińską (liczących, jak już wspomniano, ponad 7 km, 8 km i blisko 9,5 km). Tak duża różnica w obliczeniach wartości mili na ziemiach Rzeczypospolitej (z rozróżnieniem ich dla poszczególnych krain) oraz długościach używanych w kartografii epoki nowożytnej wynikała przypuszczalnie ze stopnia trudności poruszania się po tamtejszych traktach komunikacyjnych. Na pewno obiektywnie przebyta odległość mogła być krótsza lub dłuższa, jednak – jak pokazał przypadek itinerarium Tomasza Zamoyskiego – posługiwano się zasadniczo jednym rodzajem mili bez jej rozróżniania, nawet wtedy, kiedy przebiegała ona przez obszary, które stosowały różne wartości obliczeniowe jej długości. Co charakterystyczne, jej użycie – czy

⁴⁷ Idem, *The Military*, s. 46, 61.

⁴⁸ J.S. Bystróż, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1933, s. 10.

⁴⁹ Natomiast według Marcina Kamlera w XVII w. mila mała wynosiła około 6250 m, mila średnia około 7030 m, zaś mila wielka około 7810 m, a na Litwie około 8910 m, vide: M. Kamler, *Mila*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, Warszawa 1981, s. 558.

to w zachowanych itinerariach, czy też w szlacheckiej korespondencji lub spisywanych pamiętnikach – zawsze było bezprzymiotnikowe. Nie utrudniało to jednak percepcji tego terminu przez zainteresowanych, skoro i tak doskonale orientowano się, o jakim rodzaju mili była mowa.

Potwierdzenie tezy o subiektywności szacunku odległości znajdujemy również w korespondencji Tomasza Zamoyskiego do sekretarza wielkiego koronnego Jakuba Zadzika ze stycznia 1622 r., gdzie magnat pisał, iż Zamość leżał w odległości 80 mil od Kijowa, Szarogród zaś 50 mil od Kijowa⁵⁰. W obydwu przypadkach drugi ordynat zamojski, kierujący swój list na adres znajdującego się w Warszawie dworu królewskiego, posługiwał się milą polską wynoszącą około 7 km. Po przeliczeniu 80 mil z Kijowa do Zamościa równałoby się to 560 km (co niemal dokładnie odpowiada szacunkom w linii prostej), zaś 50 mil z Kijowa do Szarogrodu wynosiłby 350 km (odległość pomiędzy miejscowościami w najkrótszej trasie pieszej wynosi 330 km, zaś w linii prostej 270 km)⁵¹. Zawyżenie tej ostatniej odległości wskazuje na dużo bardziej wymagający komunikacyjnie teren. Przykład ten wymownie ukazuje, z jakimi trudnościami mierzyć się musi badacz podejmujący problem liczenia wartości mili.

⁵⁰ Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1602, k. 94v–96v.

⁵¹ Szlak z Kijowa na Braclawszczyznę prowadził przez: Wasylków Fastów (Chwałstów)–Pawołocz–Rużyn–Białółówkę Pryłuki (Pryłuki Stare)–Winnicę, skąd dalej biegł do Szarogrodu, vide: W. Majewski, *op. cit.*, s. 103.

ANEKS

k. 168

„Droga Tomasza Zamoyskiego wypisana z Kijowa do Zamościa”⁵²Novemb[er]⁵³

4. Białogródka⁵⁴, mil 3, ks[ięz]nej p[ani] wojewodziny wołyński[ej]⁵⁵.
5. Pod Białogródką przebywszy Irpień⁵⁶. W Nowosiótkach⁵⁷ śniadanie u p[ana] Bogusza⁵⁸. Byszów⁵⁹, p[ana] podkomorzycza kijowskie[go] Charliński[ego]⁶⁰, m[il] 4.

⁵² Pisownię poprawiono i uwspółcześniono. Obok nazwy miejscowości podano datę dzienną, a nie numer porządkowy. Dokument znajduje się w: AGAD, AZ, rkps 43, k. 168–169.

⁵³ W rękopisie brakuje daty rocznej. Z całkowitą pewnością możemy jednak określić jego datację na 1619 r.

⁵⁴ Bilohorodka, dawniej Biłhorod lub Biłhorodka (ukr. Білгородка) – wieś położona na prawym brzegu rzeki Irpień, oddalona o 22 km na wschód od Kijowa. Już od czasów średniowiecza miejscowość położona była na ważnym trakcie drogowym, zaś w drugiej połowie XV w. znajdowała się tu stacja królewska. Na przełomie XVI i XVII w. miasteczko należało do książąt Ostrogskich, a następnie przeszło w posiadanie książąt Koreckich, vide: *Biłhorodka*, w: SGKP, t. 1, Warszawa 1880, s. 228–229.

⁵⁵ Anna z Kostków Ostrogska (zm. 1635) – żona wojewody wołyńskiego Aleksandra Ostrogskiego (zm. 1603), vide: H. Kowalska, *Ostrogska z Kostków Anna*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 24, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 478–479.

⁵⁶ Irpień lub Iрпиń (ukr. Ірпінь) – rzeka na Ukrainie, prawy dopływ Dniepru, vide: *Irpień*, w: SGKP, t. 3, s. 301.

⁵⁷ Nowosiółki (ukr. Новосілки) – wieś na lewym brzegu rzeki Irpień, położona w odległości 40 km na południowy wschód od Kijowa, vide: *Nowosiółki*, w: SGKP, t. 7, Warszawa 1886, s. 283–286.

⁵⁸ Bohusz Hulkiwicz Hlebowski z Hlebowa nad rzeką Irpień, horodniczy kijowski następnie namiestnik sofijski (dozorca cerkwi św. Zofii w Kijowie oraz zarządca dóbr metropolity kijowskiego), ojciec Filona Hulkiwicza Hlebowskiego, zwanego też Bohuszeviczem. Bohusz Hulkiwicz Hlebowski zakupił dobra Nowosiółki w 1585 r. od Wasyla Klimonowicza Rozsudowskiego, vide: *Nowosiółki*, w: SGKP, t. 7, s. 283.

⁵⁹ Byszów (ukr. Бижів) – miasteczko nad rzeką Łupą, wpadającą tu do rzeki Irpień. W XV w. Byszów należał do Połozów, następnie krótko do kniaziów Lubeckich, a po nich przeszedł na własność Charleńskich. *Byszów*, w: SGKP, t. 1, s. 515–517.

⁶⁰ Jerzy Charleński (Charliński) – syn podkomorzego kijowskiego Feliksa Adaukta Szczonego i Katarzyny ze Zbaraskich, vide: *Urzednicy województw*, s. 45; E. Rulikowski, *op. cit.*, s. 164–168; *Byszów*, w: SGKP, t. 1, s. 516.

6. Turbówka⁶¹, m[il] 3, p[ana] Jelca podstole[go] kijowskie[go]⁶².
7. Chodorków⁶³, mil 4.
8. Przebywszy [...⁶⁴] w osztrowinę Irpienia. Do Kotelni⁶⁵ na obiad, tam idzie Uiwa⁶⁶, mil 3. Na noc do Kodni⁶⁷, p[ana] woje[wody] brzes[kiego]⁶⁸, [mil] 2, tu idzie Kodenka⁶⁹.

⁶¹ Turbówka lub Turbijówka (ukr. Турбі́вка) – wieś znajdująca się w odległości 75 km na południowy wschód od Kijowa i położona po obydwu stronach rzeki Kalinówka. Turbówka wraz z sąsiadującym Łuczynem od XV w. stanowiły główne dobra rodu Jelców. *Turbówka*, w: *SGKP*, t. 13, Warszawa 1893, s. 631.

⁶² Filon Jelec (zm. ok. 1625) – syn Dymitra i Marii z Olizarów, podstoli kijowski w latach 1598–1625, vide: *Urzednicy województw*, s. 49–50.

⁶³ Chodorków (ukr. Ходорків) – miasteczko położone na obu brzegach rzeki Irpień, w odległości około 100 km od Kijowa. Przywilejem króla Zygmunta Augusta od 1554 r. w posiadaniu Tyszów-Bykowskich, w 1619 r. własność Teodora Tyszy-Bykowskiego, vide: *Chodorków*, w: *SGKP*, t. 1, s. 608–700.

⁶⁴ Słowo nieczytelne przekreślone.

⁶⁵ Kotelnia (ukr. Стара Котельня) – miasteczko nad rzeką Hujwą. Od 1581 r. na mocy nadania Stefana Batorego własność księcia Michała Różyńskiego, vide: *Kotelnia*, w: *SGKP*, t. 4, Warszawa 1883, s. 492.

⁶⁶ Hujwa (ukr. Гуйва) – rzeka na Ukrainie, prawy dopływ rzeki Teterew, vide: *Hujwa*, w: *SGKP*, t. 3, s. 205–206.

⁶⁷ Kodnia (ukr. Кодня) – miasteczko na prawym brzegu rzeki Kodenki położone przy trakcie między Żytomierzem a Berdyczowem. Od 1545 r. posiadłość Wasyla Tyszkiewicza, vide: *Kodnia*, w: *SGKP*, t. 15, cz. 2, s. 99.

⁶⁸ Ostafjan (Eustachy, Ostafi) Jan Tyszkiewicz-Łohojski (ur. 1571, zm. 1631) – syn Jerzego i Teodory z Wołłowiczów, wojewoda brzeski w latach 1614–1631, zob. *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 246.

⁶⁹ Kodenka (ukr. Коденка) – rzeka na Ukrainie, prawy dopływ rzeki Teterew, zob. W. Kopernicki, *Rzeki i jeziora tekst objaśniający do mapy hydrograficznej dawnej Słowiańszczyzny części północno-zachodniej*, Warszawa 1883, s. 66; *Kodenka*, w: *SGKP*, t. 4, s. 240.

9. Przebywszy Słobodyszcz⁷⁰, p[ana] krak[owskiego]⁷¹, mil 2. W Piatkach⁷² [tu się husarska czeladź z chłopcy pobili 11 novembris]⁷³, mil 1. Wszystkie[go] [mil] 3.
10. W Cudnowie⁷⁴, na[d] Teterwicą⁷⁵, która idzie pod Żytomierz⁷⁶, p[ana] krak[owskiego].
11. W Czartoryi nad Puszcza⁷⁷, która kończy województwo kijowskie, mil 4, p[ana] krak[owskiego].
12. W Łabuniu⁷⁸, ks[iężnej] pani woje[wodziny] wołyński[ej], mil 4.

⁷⁰ Słobodyszczce (ukr. Слободище) – miasteczko nad rzeką Hniłopiat, w 1619 r. w posiadaniu kasztelana krakowskiego księcia Janusza Ostrogskiego, vide: *Słobodyszczce*, w: *SGKP*, t. 10, Warszawa 1889, s. 808.

⁷¹ Janusz Ostrogski (ur. ok. 1554, zm. 1620) – syn Konstantego Wasyla i Zofii z Tarnowskich, pierwszy ordynat ostrogski, od 1584 r. wojewoda wołyński, od 1593 r. kasztelan krakowski, vide: T. Chynczewska-Hennel, *Ostrogska z Kostków Anna*, w: *PSB*, t. 24, s. 481–486.

⁷² Piatka, Piątka lub Piątek (ukr. П'ятка) – miasteczko na Ukrainie, położone w dopływie Hniłopiatu, 19 km od Cudnowa, niegdyś należące do ordynacji ostrogskiej, vide: *Piątka*, w: *SGKP*, t. 8, Warszawa 1887, s. 65.

⁷³ Według Stanisława Żurkowskiego incydent miał miejsce pod Słobodyszczami, kiedy to tamtejsi chłopcy, nie chcąc wpuścić chorągwi magnata na stację w okolicznych folwarkach, wyszli im naprzeciw. Doszło do walki, w której zginęło kilku chłopów, vide: S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 41.

⁷⁴ Cudnów (ukr. Чуднів) – miasteczko położone na brzegu rzeki Teterew (inaczej Teterów), osiągającej pod Cudnowem szerokość około 5 metrów. Od początku XVI w. Cudnów należał do książąt Ostrogskich. W 1609 r. włączony został z inicjatywy kasztelana krakowskiego Janusza Ostrogskiego w skład dóbr ordynacji ostrogskiej. W 1618 r. miasto wraz z okolicznymi wsiami zostało bardzo spustoszone przez Tatarów, vide: *Cudnów*, w: *SGKP*, t. 1, s. 714–715; *Cudnów*, w: *SGKP*, t. 15, cz. 1, s. 343.

⁷⁵ Teterew albo Teterów (ukr. Тетерів) – rzeka na Ukrainie, prawy dopływ Dniepru. Zamarza w połowie listopada, uwalnia się od kry w połowie marca. Wiosenne przybory rzeki powodują podnoszenie jej poziomu o 2 do 5 metrów, a co za tym idzie wystąpienie wody z brzegów w jej dolnym biegu oraz powstawanie rozlewisk szerokich na kilka kilometrów, vide: *Teterew*, w: *SGKP*, t. 12, Warszawa 1892, s. 319–320.

⁷⁶ Żytomierz (ukr. Житомир) – miasto królewskie, starostwo grodowe położone w województwie kijowskim, miejsce popisów szlachty z tegoż województwa, vide: *Żytomierz*, w: *SGKP*, t. 14, Warszawa 1895, s. 901–913.

⁷⁷ Czartoria Nowa lub Nowa Czartoryja (ukr. Нова Чорторія) – miejscowość położona na prawym brzegu rzeki Słucz. Od 1585 r. dobra te były w posiadaniu Ostrogskich, którzy w 1609 r. włączają je w skład ordynacji ostrogskiej, vide: *Czartoria Nowa*, w: *SGKP*, t. 1, s. 772–773; *Czartoria Nowa*, w: *SGKP*, t. 15, cz. 1, s. 354–355.

⁷⁸ Łabuń, obecnie Nowołaбуń (ukr. Новолабунь) – miasteczko na Wołyniu położone u zbiegu rzek Poganki i Chomor. Od końca XVI w. w posiadaniu Łabuńskich, a następnie Ostrogskich i Lubomirskich, vide: *Łabuń*, w: *SGKP*, t. 5, s. 563.

13. W Zaslawiu⁷⁹, [księcia] p[ana] woje[wody] wołyński[ego]⁸⁰, nad Horynie[m]⁸¹, stę stronę od Kijowa, mil 5.
14. W Ostrogu⁸² nad Wilią⁸³, mil 4.
15. Tamże nawiedziłe[m] klasztor w Międzyrzeczu⁸⁴.
16. W Kniahininie⁸⁵, [księżnej] pani woje[wodziny] wołyński[ej], mil 4.
17. Na pokarm w Dubnie⁸⁶, mil 3. Na noc w Smorwi⁸⁷, p[ana] Chomiaka⁸⁸, pasierba p[ana] chorążego kijowskie[go]⁸⁹, mil 2. Wszystkie[go] [mil] 5.

⁷⁹ Dzisiejszy Izjasław (ukr. Ізяслав) – jedno z najstarszych miast położonych na Wołyniu. Od końca XIV w. w prywatnym posiadaniu książąt Ostrogskich, następnie książąt Zaslawskich, vide: *Zaslaw*, w: *SGKP*, t. 14, s. 443–447.

⁸⁰ Janusz Zaslawski (zm. 1629) – wojewoda wołyński w latach 1604–1629, vide: *Urzędnicy województw*, s. 340.

⁸¹ Horyń (ukr. Горинь) – rzeka na Ukrainie i Białorusi, prawy dopływ Prypeci, vide: *Horyń*, w: *SGKP*, t. 3, s. 157–159.

⁸² Ostróg (ukr. Острор) – miasto na Wołyniu, położone nad rzeką Horyń u ujścia rzeki Willi. Gniazdo rodowe książąt Ostrogskich. Prywatne miasto szlacheckie z własną akademią i drukarnią. W latach 1609–1753 Ostróg był stolicą ordynacji założonej przez wojewodę wołyńskiego Janusza Ostrogskiego, vide: *Ostróg*, w: *SGKP*, t. 7, s. 682–690.

⁸³ Wilia (ukr. Вілія) – rzeka na Ukrainie, lewy dopływ Horynia, vide: *Wilia*, w: *SGKP*, t. 13, s. 472.

⁸⁴ Mowa o klasztorze franciszkanów w Międzyrzeczu Ostrogskim, vide: *Międzyrzecz Ostrogski*, w: *SGKP*, t. 6, Warszawa 1885, s. 379–380.

⁸⁵ Kniahinin, dzisiejsze Княгинине (ukr. КНЯГИНИНЕ) – w czasach I Rzeczypospolitej wieś na Wołyniu należąca do kolegium jezuickiego w Ostrogu, vide: *Kniahinin*, w: *SGKP*, t. 4, s. 192.

⁸⁶ Dubno (ukr. Дубно) – miasto nad rzeką Ikwą – od XIV w. dobra prywatne książąt Ostrogskich, w 1619 r. przechodzi na własność książąt Zaslawskich, a następnie od 1673 r. w posiadaniu książąt Lubomirskich, vide: *Dubno*, w: *SGKP*, t. 2, Warszawa 1881, s. 194–197.

⁸⁷ Smordwa (ukr. Сморгва) – wieś na Wołyniu, położona niespełna 20 km na zachód od Dubna. Od połowy XVII w. należała do rodziny Chomiaków-Smrodowskich, w 1545 r. do Jana (Iwana) Chomiaka-Smrodowskiego, zaś w 1570 r. do jego synów: Piotra, podstarościego łuckiego i Tytusa (Tymoteusza, Tychno), sędziego grodzkiego łuckiego. Z inicjatywy ojca i synów wzniesiono tu renesansowy zamek z basztami, vide: *Smordwa*, w: *SGKP*, t. 15, cz. 2, s. 599.

⁸⁸ Osoba niezidentyfikowana z imienia, przypuszczalnie syn Katarzyny Jełowickiej (*primo voto* Chomiak-Smrodowskiej, *secundo voto* Hojskiej), jeszcze przed 1585 r. żony Gabriela Hojskiego, z którą miał m.in. syna Romana, późniejszego kasztelana kijowskiego, vide: W. Urban, *Hoscki (Hojski, Hoścki, Gostskij) Gabriel (Hawryło)*, w: *PSB*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 25–26.

⁸⁹ Gabriel (Hawryło) Hojski (Hoscki, Hojski) (zm. ok. 1632 r.) – syn Romana i Doroty z Korczmińskich, chorąży kijowski w latach 1605–1621, kasztelan kijowski w latach 1621–1631, starosta owrucki w latach 1630–1632, wieloletni klient domu Ostrogskich, vide: *Urzędnicy województw*, s. 19; W. Urban, *op. cit.*, s. 25–26.

18. ____⁹⁰, tu przebyliśmy Styr⁹¹.
19. W Sokalu⁹², [tu przebyliśmy] Bug.
20. W Tyszowcach⁹³, mil 5.
21. W Zamościu⁹⁴, mil 4.

Dei gras.

k. 168

Noclegi Je[go] m[oś]ci z Kijowa do Zamościa.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Archiwum Zamoyskich, rkps 43, 406, 722, 730, 737.

Biblioteka Jagiellońska:

rkps 3596/2.

Biblioteka Narodowa:

Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1602.

Printed sources (Źródła drukowane)

Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie, [t. 1], *Epoka przełomu z wieku XVI-ego na XVII-ty. Dział II-gi. „Ziemie Ruskie” Rzeczypospolitej*, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa–Wiedeń 1899–1904.

Bystrzanowski W., *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka świat cały, niebo, y ziemię, y co na nich jest w trudnych kwestyach y praktyce, jemuż ułatwiająca*, Lublin 1743.

Hylzen J.J., *Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752–1754*, sudarė A. Pacevičius, parengė J. Orzeł, A. Pacevičius, S. Roszak, Vilniaus 2013.

⁹⁰ Pozostawiono miejsce niezapisane.

⁹¹ Pokonanie w bród rzeki Styr prawdopodobnie gdzieś pomiędzy wsiami Łysin a Łopawsze.

⁹² Sokal (ukr. Сокаль) – miasto położone nad rzeką Bug, 70 km na północ od Lwowa. Miasto królewskie, od poł. XV w. znajdujące się w województwie bełskim, vide: *Sokal*, w: *SGKP*, t. 11, s. 10–11; *Sokal*, w: *SGKP*, t. 15, cz. 2, s. 603–607.

⁹³ Tyszowce – miasto w województwie lubelskim, położone nad rzeką Huczwą. W czasach I Rzeczypospolitej przynależne do starostwa niegrodowego tyszowieckiego miasto położone było w województwie bełskim, powiecie grabowieckim, vide: *Tyszowce*, w: *SGKP*, t. 12, s. 727–728.

⁹⁴ Zamość – miasto w województwie lubelskim, od połowy XV w. dobra te były w posiadaniu rodu Zamoyskich. W 1580 r. z inicjatywy kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego otrzymuje prawa miejskie, zaś w 1589 r. staje się siedzibą ordynacji z powołaną wkrótce własną drukarnią i akademią. Okres największego rozkwitu prywatnej siedziby rodowej Zamoyskich przypada na pierwszą połowę XVII w., vide: *Zamość*, w: *SGKP*, t. 14, s. 373–379.

- Jabłonowski A., *Pisma*, t. 2, *Kresy ukraiinne*, Warszawa 1910.
- O *Kozakach niżowych*, w: *Volumina Constitutionum*, t. 3, 1611–1640, vol. 1, 1611–1626, do druku przygotował S. Grodziski, M. Kwiecień, A. Karbowicz, przedmowa W. Uruszcak, Warszawa 2010.
- Opisanie Ukrainy, którą tworzą liczne dzielnice Królestwa Polskiego począwszy od kresów Moskwy po granice Transylwanii, wraz z ich obyczajami, sposobem życia tudzież prowadzenia wojen*, w: *Eryka Lasoty i Wilhelma Beauplana Opis Ukrainy*, red., wstęp i komentarze Z. Wójcik, Warszawa 1972.
- Paweł z Aleppo, *Ukraina w połowie XVII wieku w relacji arabskiego podróżnika Pawła, syna Makarego z Aleppo*, wstęp, przekład i komentarz M. Kowalska, Warszawa 1986.
- Radziwiłł K.S., *Diariusz peregrynacji europejskiej (1684–1687)*, oprac., wstęp i komentarz A. Kucharski, Toruń 2011.

Studies (Opracowania)

- Alexandrowicz S., *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r.*, tzw. „radziwiłłowska”, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi, „*Studia Źródloznawcze*” 1965, 10.
- Berezhkov N.G., *Itinerarij velikikh knyazey litovskikh pomaterialam Litovskoy metriki (1481–1530 gg.)*, „*Arkheograficheskiy yezhegodnik za 1961 god*” 1962 [Бережков Н.Г., *Итинерарий великих князей литовских по материалам Литовской метрики (1481–1530 гг.)*], „*Археографический ежегодник за 1961 год*” 1962].
- Bilous N., *Pavel Pachyns'kyu – knyiv's'kyu namisnyk ta virnyu sluha vovovody Tomasha Zamoyskoho (u svitli lystuvannya 1619–1626 rr.)*, „*SOTSIUM. Al'manakh sotsial'noyi istoriyi*” 2010, 9 [Білоус Н., *Павел Пачинський – київський намісник та вірний слуга воеводи Томаша Замойського (у світлі листування 1619–1626 рр.)*], „*СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*” 2010, 9].
- Bystroń J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI–XVIII*, t. 2, Warszawa 1933.
- Chynczewska-Hennel T., *Ostrogska z Kostków Anna*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 24, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Dunin-Wąsowicz A., *Mila jako miara obszarów zasiedlanych w Europie przedprzemysłowej*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 2016, 64, 4.
- Gawarecki S., *Diariusz drogi: podróż Jana i Marka Sobieskich po Europie 1646–1648*, Warszawa 2013.
- Gąsiorowski A., *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „*Studia Historyczne*” 1973, 16, 2.
- Kamler M., *Mila*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, Warszawa 1981.
- Kopernicki W., *Rzeki i jeziora tekst objaśniający do mapy hydrograficznej dawnej Słowiańszczyzny części północno-zachodniej*, Warszawa 1883.
- Kowalska H., *Ostrogska z Kostków Anna*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 24, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.
- Kowalski M., *Życie w ciągłej podróży – początki kariery młodego magnata w czasach Augusta Mocnego według diariusza księcia Michała Kazimierza Radziwiłła*, w: *Samotrzcę, w kompanii czy z orszakami? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012.
- Kozák P., *Mezi centrem a periferií. Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starého z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498–1507)*, w: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperlka, P. Węcowski, Kraków 2015.
- Krykun M., *Administratyvno-terytorial'nyy ustriy Pravoberezhnoyi Ukrayiny v XV–XVIII st: Kordony vovovodstvo u soitli dzherel*, Kyiv 1993 [Крикун М., *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст: Кордони воеводств у світлі джерел*, Київ 1993].

- Krykun M., *Kordony voyevodstv Pravoberezhnoyi Ukrainy u XVI–XVIII stolittiyakh*, L'viv 2016 [Крикун М., *Кордони воеводств Правобережної України у XVI–XVIII століттях*, Львів 2016].
- Круглякевич І., *Studiyi nad derzhavoyu Bohdana Khmel'nyts'koho (PI. Derzhavni mezhi. IV. Dorohy)*, „Zapysky Naukovooho tovarystva imeni Shevchenka” 1926, 144–145 [Крипякевич І., *Студії над державою Богдана Хмельницького (ПІ. Державні межі. IV. Дороги)*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1926, 144–145].
- Kula W., *Miary i ludzie*, Warszawa 1970.
- Kupczewska M., *Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską, między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodziną wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoy-skim wojewodą kijowskim*, „Białostockie Teki Historyczne” 2013, 11.
- Litwin H., Duda P., *Podróże nuncjusza Antonia Santa Crocego w czasie jego misji w Rzeczypospolitej (1627–1630). Przyczynek do badań nad mobilnością dyplomatów papieskich*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2022, 28, 1.
- Łopatecki K., *Itineraria jako źródła poznania myśli strategicznej i operacyjnej w okresie panowania Stefana Batorego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2018, 63, 2.
- Łopatecki K., *Jednostki odległości i szybkość podróżowania w drugiej połowie XVI stulecia w świetle traktatu Blaisea de Vigenère*, „Przegląd Historyczny”, 2021, 62, 3.
- Łopatecki K., *Mapy w planowaniu działań operacyjnych armii polskiej i litewskiej do początków panowania Stefana Batorego*, „Terminus” 2017, 19, 3.
- Łopatecki K., *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachotowieckiego (1580)*, „Terminus” 2017, 19, 1.
- Łopatecki K., *The Military Expedition of Krzysztof Radziwiłł “Piorun” to Livonia in the Winter of 1579*, „Zapiski Historyczne” 2018, 83, 1.
- Łopatecki K., *The role of Russian army cartographers during the Great Northern War – the example of the Campaign of Grodno of 1706*, „Klio” 2021, 57, 1.
- Łopatecki K., *Two Maps of the Podlasie-Grodno Borderline from 1706*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2019, 67, 4.
- Łuczynski J., *Analiza dokładności mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r., tzw. radziwiłłowskiej na podstawie siatki zniekształceń*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2001, 33, 4.
- Łuczynski J., *Przestrzeń Wielkiego Księstwa Litewskiego na mapie radziwiłłowskiej Tomasza Makowskiego z 1613 roku w świetle treści kartograficznej i opisowej*, „Zapiski Historyczne” 2013, 78, 1.
- Łuczynski J., *Sposoby wykonywania map na przełomie XVI i XVII wieku w świetle komentarzy na mapie radziwiłłowskiej z 1613 r.*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2005, 37, 3.
- Majewski W., *Ostatnia kampania Stefana Czarnieckiego 1664 r. Okres wiosenny, cz. 2, Działania*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1970, 16, 1.
- Manys B., *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, w: *Europejski wiek osiemnasty: uniwersalizm myśli, różnorodność dróg: studia i materiały*, red. M. Dębowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013.
- Merczyng H., *Mapa Litwy z r. 1613 Ks. Radziwiłła Sierotki pod względem matematycznym i kartograficznym*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział III” 1913, 6 (6).
- Rogulski J., *Podróże i mobilność magnata epoki saskiej w świetle księgi skarbowej Pawła Karola Sanguszki z 1726 r.*, w: *Via viatores quaerit: mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej*, red. A. Teterycz-Puzio, L. Kościelak, E. Łaczyńska, Słupsk 2016.
- Rulikowski E., *Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru*, „Ateneum” 1878, 3 (9); 4 (10).

- Rulikowski E., *Opis powiatu kijowskiego*, Kijów–Warszawa 1913.
- Sas P.M., *Chesnyy rytsar Petro Konashevych-Sahajdachnyy*, Kyuiv 2012 [Sas P.M., *Чесний рицар Петро Конашевич-Сагайдачний*, Київ 2012].
- Sas P.M., *Rostavyts'ka komisiya ta pol's'ko-zaporoz'ka uhoda 1619 r.*, w: *Terra cossacorum: studiyi z daon'oyi istoriyi Ukrainy*. Naukovyy zbirnyk na poshanu doktora istorychnykh nauk, profesora Valeriya Stepanovycha Stepankova, Kyuiv 2007 [Сас П.М., *Роставицька комісія та польсько-запорозька угода 1619 р.*, w: *Terra cossacorum: studii z davn'oyi istorii Ukrainy*. Naukovyy zbirnyk na poshanu doktora istorichnykh nauk, profesora Valeriya Stepanovycha Stepankova, Київ 2007].
- Sas P.M., *Vytoky ukraïns'koho natsiotvorennya*, Kyuiv 2010 [Сас П.М., *Витоки українського націотворення*, Київ 2010].
- Siemieńska H., *Itineraryum Jana Zamoyskiego w okresie wojen moskiewskich (1579–1582) na podstawie rachunków i korespondencji opracowane*, „Przegląd Historyczny” 1912, 15, 1.
- Słaby A., *W drodze: mobilność w życiu elit czasów saskich na przykładzie itinerarium Elżbiety Sieniawskiej*, w: *Działalność Elżbiety Sieniawskiej. Polityka – gospodarka – kultura*, red. B. Popiołek, Warszawa 2020.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.
- Stamm E., *Staropolskie miary*, cz. 1, *Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938.
- Śliż N., *Dziennik podróży z Krakowa do Grodna 1585 r.*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2016, 15.
- Urban W., *Hoscki (Hojski, Hoścki, Gostkij) Gabriel (Hawryło)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, red. K. Lepszy, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy województw kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002.
- Węcowski P., *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytne. Przegląd badań i propozycje badawcze*, „Studia Źródłoznawcze” 2000, 37.
- Wrede M., *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586*, Warszawa 2010.
- Wrede M., *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*, Warszawa 2019.
- Zajac A., *Miasta prywatne Wołynia w XVI i pierwszej połowie XVII w. Liczba i specyficzne cechy funkcjonowania*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, 77.
- Żurkowski S., *Życie i dzieło Tomasza Zamoyskiego 1594–1638*, Tomaszów Lubelski 2014.
- Zayats' A., *Urbanizatsiynny protses na Volyni v XVI – pershiyupolovyni XVII stolittya*, L'viv 2003 [Заяць А., *Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття*, Львів 2003].

NOTA O AUTORZE

Marta Kupczewska – magister historii, uczestniczka studiów doktoranckich na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Białymstoku. Jej zainteresowania badawcze związane są z funkcjonowaniem elit w państwie polsko-litewskim XVI i XVII w. Specjalizuje się ponadto w problematyce epistolografii staropolskiej, komunikacji społecznej i mobilności przestrzennej w epoce wczesnonowożytnej. Ostatnio wiele miejsca w swoich badaniach poświęca problematyce aktywności publicznej kobiet w czasach panowania w Rzeczypospolitej dwóch pierwszych królów z dynastii Wazów.

ABOUT THE AUTHOR

Marta Kupczewska – holds an MA degree in history and is a doctoral candidate at the Institute of History and International Relations of the University of Białystok. Her research interests are related to the functioning of elites in the Polish-Lithuanian state of the 16th and 17th centuries. The researcher also specializes in the issues of Old Polish epistolography, social communication, and spatial mobility in the early modern era. Lately, her research gravitates towards the issue of women's public activism and activities during the reign of the first two kings of the Vasa dynasty in the Commonwealth.